
NEMZETKÖZI SZEMLE

Dragoslav Rančić

KÍNA ÚJ UTAKON

A politikai abszurdum, a gazdasági és szellemi egyenlődsi egykori hazája, Kína ma az új szocialista arculat merész és forradalmi kutatásának jelképévé vált. A parasztnak ez a népes országa, ahol egy évtizeddel ezelőtt még nyitkozni is jegyre jártak a kommuna tagjai, feladta a kényszerkollektivizálást, és a központi tervezgátlódásba beépítették a piac törvényszerűségeit. Az egykor elszigetelt és begubózó Kína ma a szocialista országok között élen jár a külföldi tőke behozatalában, sőt a külföldi kapitalistáknak megengedi, hogy területén felépítsék saját gyáraikat. Az az ország, amelyben valamikor attól féltek, hogy a mérnök valamivel magasabb fizetése a kapitalizmushoz való visszatérést jelenti, ma az állami gyárak részvényeit árúsítja és serkenti a vegyes gazdaság fejlődését.

Kína visszatér a kapitalizmusba? Ezt a kérdést teszik föl a szocialista ideológia dogmatikusai éppúgy mint a nyugati üzletemberek. De mind a ketten elfogadják az új tényt: Kína nemzetközi tekintélye elsősorban azért növekszik, mert bírálóan felülvizsgálja társadalmi-gazdasági rendszerét és bátran változtat rajta, s ezzel együtt változik a sok örökölt felfogás a szocializmusról általában. A kínai reformtól Nyugaton egyrészt félnek: új hatalom jelentkezésétől tartanak a nemzetközi viszonyokban; ugyanakkor üdvözlük is, hisz hatalmas új piacot jelent. Keletet pedig ráébreszti a szocializmus néhány alaptétele felülvizsgálatának sőt revíziójának szükségességére. Amikor Teng Hsziao-ping azt mondja Mugabénak, hogy ne bántsa a parasztnak, és ne kövesse el ugyanazokat a hibákat, amelyeket Kína elkövetett, akkor a fejlődő országok – főként a szocialista irányvételűek – joggal ismerik fel, hogy a kínai tapasztalatok értékesek lehetnek a számukra is.

Az 1979 óta eltelt, viszonylag rövid idő alatt – amikor falun szegénylősen hozzákezdtek a reformhoz – elért eredmények arról tanúskodnak, hogy a gazdasági fejlődés dinamizmusa példátlan Kína új történelmében. A nemzeti bruttó jövedelem (1978-tól 1986-ig) 102 százalékkal nőtt, a lakosság fejenkénti fogyasztása 87%-kal, a fejenkénti jövedelem 95%-kal, a mezőgazdasági termés évi 9%-kal, a parasztnak jövedelme közel 15%-kal növekszik.

Kína olyan ország, ahol a lakosság 80%-a falun él, a paraszt tehát történelme során még sohasem élt ilyen jól. Az éhínség valamikori országa azon a politikán át, amely megelégedett a minden lakosnak kijáró legalább egy rendes, napi rizsaddal (és ahol ennek ellenére 1980-ig 160–180 millió ember éledélt a giológiai lét határán), a reform alig egy évtizede alatt élelmiszer exportórré vált. Ez idő alatt a külkereskedelem megkétszereződött, tavaly a devizatartalék 11 milliárd dolláron állapodott meg, és az országnak nincsenek nagy adósságai, habár nagy mennyiségben hoztak be külföldi technológiát. Kb. 18 milliárd dollár külföldi tőke áramlott be az országba, és a 14 part menti város különleges gazdasági övezetének megnyitása arról tanúskodik, hogy Kína gyorsabban be akar kapcsolódni a nemzetközi munkamegosztásba. Ez a nagy nyitás egyrészt próbatétel a rendszer azon készsége számára, hogy magát ne csak saját múltjával, hanem a fejlettekkel és jobbakkal is összevesse, másrészt a világgazdaság mesterségesen és ideológiai alapon kapitalistára és szocialistára való felosztásának tagadása is egyben.

Ez a politika persze nem alakult ki rögtön a reform kezdetén, sőt a folyamat maguknak a reformátoroknak sem volt elég világos. Úgy vélik, hogy a Kínai KP KB 1978 decemberében tartott harmadik plénuma volt az ideológiai fordulópont. Maga a reform először falun kezdődött, kezdetben igen óvatos volt, és nagy ideológiai megrázkódtatások követték. A Kínai KP KB harmadik plenáris üléséről eddig nem jelentek meg gyorsírói jegyzetek, ez a plénum mégis nagy ideológiai fordulatot hozott. A változás mélységét azonban csak később lehetett érzékelni, amikor az első kísérletek, hogy a földet a parasztnak bérbe adták, meghozták az első eredményeket. Ahhoz, hogy megértsük ezt az óvatosságot, amelynek alsősorban ideológiai gyökerei vannak, emlékeztetnünk kell arra a rendszerre, amelyet Kína a maói korszakból örökölt.

Kínában a földet évezredek óta kollektívan művelték, és az ősi kínai mezőgazdasági civilizáció valamennyi vívmánya az ország területéhez és a lakosság számához viszonyítva a viszonylag kis megművelt területen végzett kínkeserves kollektív munka eredménye. Kínában a feudalizmus két évezredig tartott, ez alatt a földet a jobbágyok művelték meg, a korai kapitalizmus rövid időszakában a napszámosok, a fegyveres forradalom idején a termelői csoportok és brigádok, a szocializmusban a szövetkezeti parasztnak és a kommunák tagjai. Nincsenek magánparasztnak. A föld mindig volt valakié: vagy a nagybirtokosé, vagy a közösségé, de sohasem volt közvetlen tulajdona annak, aki megműveli, ha csak nem az agrárreform egy rövid időszakában, az ötvenes évek elején. A „földet a parasztnak” forradalmi jelszó Kínában valójában azt jelentette, hogy a föld nem lesz a nagybirtokosé, és nem fognak éhen halni azok, akik megművelik.

A népi kommunák 1958. évi megalakításával Kínában felgyorsult a falu kollektivizálásának folyamata. A szovhoz volt a példakép, a kollektivizálás kényszerrel folyt, habár voltak bizonyos kifejezetten nemzeti jellemvonásai, ezek később azt eredményezték, hogy a paraszt állandóan a földhöz kötődik, így egyben állandóan ellenőrzés alatt tarthatják az iparosítás folyamatát. Magától értetődik, hogy a nagy gyárak is a rosszul fizetett paraszti munkára épültek. Mao kommunája politikai-területi és termelői közösség volt, amely-

ben a parasztok legfőbb feladata, hogy a felvásárlónak illetve az államnak dolgozzanak. A parasztokat munkabrigádokba szervezték: ezek voltak egyben az elemi elszámolási egységek is, formálisan, jogilag nézve pedig a termelőeszközök feletti kollektív tulajdon hordozói. Több munkacsoport alkotta a brigádot, több brigád a kommunát. A nyolc fizetési osztályba besorolható ipari munkásoktól eltérően a parasztot saját munkájának eredményei és a csoport illetve brigád általános teljesítménye szerint javadalmazták. Minden munkanapot pontokban fejeztek ki, nemcsak a teljesítményt és a szorgalmat mérték, hanem az egyedek politikai magatartását is.

Egy erős, 30 éves férfi pl. naponta 10–12 pontot is összegyűjthetett, ha politikailag aktív volt, és nem származott „gazdag parasztok” vagy ne adj isten a bírált jobboldali elhajlók családjából. (Mindenki egyformán élt, de a „szegény-paraszt” vagy legfőljebb a „középparasztság alsó rétege” volt az ideológiailag legkívánatosabb kategória.) Ugyanolyan erős, rátermett és szorgalmas férfi viszont 2–3 ponttal is kevesebbet kapott, ha politikailag passzívabb volt. A lusta, főleg hogyha bíralták dologtalansága és politikai passzivitása miatt, nem tudott naponta 7 pontnál többet megkeresni. Körülbelül ennyit kaptak a nők is. A gyerekek, akik az állatokat őrizték, vagy ellenőrizték a víz áramlását a rizmezők csatornáin, naponta 3–4 pontot kaptak. Az év végén, a termés betakarítása után összeadták a pontokat, és minden családtag kapott bizonyos mennyiségű gabonát és étolajat. A pontnak ingadozó nominális pénzértéke is volt, de a paraszt keresetének zömét természetben kapta. (Ha családtagonként kb. 22 kg gabonát kaptak, azt ideálisan jó kommunának tekintették.) Falun csak kevés pénz volt forgalomban, erre azért volt szükség, hogy ruhát, edényeket, bútort, sőt vagy éppen bizonyos iparcikkeket vásároljanak, mint pl. amilyen a kerékpár és az óra. A magasabb életszínvonal jelképe a kerékpár, a varrógép és az óra volt, a szegényebb kommunákban még az ébresztőóra is. Rádiókészülék csak a termelői csoportok központjában volt, de hangszórót szereltek fel minden faluban, néhol még a mezőkön is. A televíziót csak a nagyobb kommunák központjában ismerték.

Maónak két rögeszméje volt a mezőgazdasági termelést illetően: a gabonafélék termesztése és a sertésenyésztés. Minden kommunának kellett gabonatermesztéssel foglalkoznia, függetlenül attól, hogy a föld alkalmas volt-e erre vagy sem, és minden háztartásnak legalább egy sertést kellett hizlalnia évente. (A soha nem realizált nemzeti terv fejenként egy sertést irányzott elő.) A parasztnak joga volt a háztájira (ezek a kommunák megművelhető területének 5%-át tették ki, ami gyakorlatilag egy négy tagú család esetében 15–20 m²-nyi területet jelentett), amelyen főzelékféléket termesztett saját magának, baromfit tartott, s ha éppen bírt, akkor sertést is. Húst csak ünnepnapokon ettek. A későbbi statisztikák (több mint két évtizeden át, egészen 1980-ig nem jelentették meg a statisztikai adatokat) felfedték, hogy ebben az időben a fejenkénti évi húsfogyasztás nem haladta meg a 10 kilogrammot. Sok faluban a „kulturális forradalom” idején megszüntették vagy „kollektivizálták” a háztájit, és beszüntették az apró falusi piacokon a kereskedelmet, hogy elejét vegyék a „kapitalizmus restaurációjának”.

Mao életének vége felé kifejezésre jutott az az irányzat, hogy a brigádot,

vagy éppen az egész kommunát egy elszámolási egységgé alakítsák át. Habár a kommunákban megmaradt a munka szerinti javadalmazás jelszava, gyakorlatilag az történt, hogy a jobb csoportoktól a rosszabakhoz ömlött át a jövedelem, hogy magasabb szinten teremtsenek meg egy átlagot. Nemzeti méretekben erősödött az egyenlődsi. Ilyen körülmények között kezdődött falun a reform. Csendben és óvatosan, sok politikai tapintattal, hogy ne ébresszék fel a régi ideológiai vitákat a „kapitalizmus visszatéréséről”. Ehelyett arról kezdtek beszélni a falvakban, hogy erősíteni kell a „felelősség rendszerét” a kollektív földterületen. A földet valójában lelkesedéssel adták bérbe a parasztnak, kezdetben kísérletként két évre, majd később öt évre. (Még később ezt a határidőt 15 évre meghosszabbították.) Ezután a „felelősségrendszerben” a paraszt szerződést kötött a kommunával, hogy a bérbe vett földön megszabott mennyiségű gabonát, főzelékféléket vagy húst termel. A szerződéses kötelezettségen felüli mennyiséget megtarthatja magának, vagy eladhatja a szabad piacon. Rendszerint családok kötötték a szerződéseket, de megengedték az egyéni társulást is.

Az állam annak érdekében, hogy több munkára és nagyobb terméshozam elérésére serkentse a parasztnak, növelte a mezőgazdasági termények felvásárlási árát, és megváltoztatta azt a maói politikát, amely a gabonafélék termelését „kulcsfontosságú láncszemnek” tartotta. Habár ez pusztán pragmatizmusra hasonlított, és emlékeztetett Teng azon ismert mondására, miszerint „nem lényeges, hogy a macska fehér-e vagy fekete, az a fontos, hogy fogja az egeret”, valójában ezzel indult meg az eltávolodás a szocializmus öröklött modelljétől. A kínai teoretikusok először a mezőgazdasági termények felvásárlási árának növelésekor vették figyelembe az értéktörvényt. Az volt az óhajuk, hogy a parasztnak többet fizessenek munkájáért, és csökkentsék az árallót a mezőgazdasági és az ipari termékek ára között. A másik esetben, a gabonának mint „kulcsfontosságú láncszemnek” a rugalmasabb megközelítésénél, a paraszt jogot kapott arra, hogy maga válassza meg mit vessen, és ezzel elindult az átállás az áru- és piacra való termelésre.

A paraszt először jutott pénzhez, amit ezután életszínvonalának emelésére kezdett felhasználni és kisebb gépekbe fektette be. A falut hatalmába kerítette a szerzés és „gazdagodás” szenvedélye. Felélénkült a piac. Az egykori háztáji elvesztették elsődleges rendeltetésüket, mivel a mezőgazdasági termények kínálata növekedett: a paraszt eladta azt, amit termelt, és azt kezdett termelni, ami kifizetődik, a többi, amivel nem rendelkezett, megvásárolta. Néhány éven belül megváltozott az életszínvonal mércéiről alkotott képzet: a falusi házakban megjelentek a rádiókészülékek, televíziók és hűtőszekrények. A gazdagabb háztartások már traktort és teherautót is vettek. Létrejött az első önkéntes paraszti társulások, a Kínában hagyományos munkatársítás mellett kezdtek a tőkét is társítani, leggyakrabban mezőgazdasági gépek vásárlására. A Mao-féle népi kommunák egymás után önmaguktól szűntek meg. A parasztnak a kommunától többé már nem az élelmiszer elosztását várták, hanem szakmai segítséget a gazdaságosabb termeléshez, segílyt a műtrágya, a legjobb vetőmag és növényvédő szerek beszerzésére, de azt is, hogy megszervezze a jobb kereskedelmi hálózatot és fejlessze a szolgáltatásokat.

Ez formálisan nem jelentette a kollektív gazdálkodás felszámolását, mivel

a föld továbbra is kollektív tulajdonban maradt, de ez már nem a régebbi szocializmus volt. A kínai teoretikusok felbátorodva azon a jelszón, hogy a párt nem akar olyat, amit a nép ne akarna, és méltányolja a nép akarátát, tanulmányozni kezdték Buharin műveit és a szovjet állam korai időszakából származó egyéb műveket. Mint ismeretes, Buharinnak más elképzelései voltak a kollektivizálásról és az iparosításról mint Sztálinnak és ez volt a mozgatója az elméleti érdeklődésnek művei iránt. Lenin NEP-jét nem emlegették, de tény, hogy az is bizonyos ideológiai sugallattal bírt, vagy legalábbis hallgatólagos ideológiai fedezetet adott. Ez a folyamat okvetlenül a falu szociális és anyagi különbségeinek növekedéséhez vezetett, olyasmihhez tehát, amitől Mao egalitarista Kínája a legjobban félt. Hivatalosan azonban azt hirdették, hogy „polarizálódás nem lesz”, de „az emberek egy része meggazdagszik, másik része nem”. A továbbiakban megmagyarázták, hogy ez magától értetődik, amennyiben az egyén anyagi helyzete saját munkájának eredményétől függ. Az adórendszer csak elemi szinten létezett, de a társadalmi rétegződést hallgatólagosan eltűrték a reform kibontakoztatása érdekében. A szocializmus nem lehet a nyomor elosztásának rendszere, hanem csakis olyan rendszer, amely megbecsüli a munkát. Ha lesz a polgároknak, akkor majd lesz az államnak is.

A falun végrehajtott reform a jobb élet kibontakoztatásával és a mindenki számára biztosított élelemmel azután föltárta a munkaerőhiány örve alatt meghúzódó egyenlődsdi és látszólagos foglalkoztatás valamennyi fogyatékoságát. Azt a területet, amit valamikor egész csoport művelt, ma néhány család megművelheti. A munkatermelékenység növekedésével egyszerre kiderült, hogy nagy a munkaerő-felesleg, a falu kezdett tehát átalálni a kisebb, de a piacon jobban érvényesülő kisipari és ipari üzemrészlegek építésére és a terciális tevékenységek fejlesztésére. Ez a folyamat máris jelentős szociális és demográfiai változásokat okozott: a falu egyrészt városiasodott, másrészt kis szövetkezeti vállalatok egybekapcsolódtak az ipari központok gyáraival, így megvalósult a kisebb és közepes városok erőteljes növekedése, amivel gyakorlatilag csökken a falun élő és földművelő lakosság százalékaránya.

A falun végrehajtott reform gyors és vitathatatlan sikerei – azzal a felismeréssel párosulva, hogy ezek a sikerek áthidalhatatlan nehézségek forrásává válnak, ha nem követik megfelelő változások az iparban – magától érthetővé tették az egész gazdasági rendszer szükségszerű reformját. Habár már a 70-es évek végén hozzáláttak (sikertelenül) a vállalatok nagyobb önállóságát szavatoló első kísérletekhez, a „városi reformot”, amely alatt az állami szektor átalakítását értik, csak 1984-ben jelentették be. Felismerték, hogy hosszú és nehéz út vezet a dogmatikus szocializmustól az ismeretlen jövő felé. Csak az állami szektor reformja tárta föl, hogy milyen bonyolult a viszony a terv és a piac, az állam és a vállalat, a központ és a vidék, a makro- és mikroökönómia, a korszerű és elmaradott gazdálkodás, a gazdasági törvényszerűségek figyelembe vétele és a súlyos terhet jelentő egyenlődsdi, a vágyak és a lehetőségek, az ideológia és a gazdaság, az eszmények és a valóság között.

Kína mindamelltt a sok tehertétel mellett, amellyel a szigorúan központosított tervgazdálkodásra épülő etatista szocializmus jár, a „városi reformot” sok *sajátos* tehertétellel is kezdte. Mindannyian életünk jelentékeny részét a mun-

kahelyen töltjük. Kínában azonban ez az azonosulás sokkal kifejezettebb mint a többi országban. A kínainak *danwei*-ja (munkahelyi egység) van, amelyet a hivatalos bemutatkozáskor családi neve előtt említ. A *danwei* nemcsak az a hely, ahol dolgozik, hanem az a hely is ahol „pontokat” kap az ésszerűsített ételmisszer- vagy szövetvásárlásra, szelvényt a kerékpár vagy televízió vásárlására, belépőjegyet a színházba vagy labdarúgó-mérkőzésre, igazolást arra, hogy hivatalos útra küldték, ami nélkül nemigen kaphat repülőjegyet vagy szállodai szobát. A *danwei*-hez tartozás az ember létezésének bizonyítéka. Az a kínai, akinek nincs *danwei*-ja, úgyszólván elveszett saját országában. A foglalkoztató közösségtől nemcsak az függ, hogy lakást kap-e, hanem gyakran az is, hogy megnősül-e, több gyereket szül-e, előrehalad-e vagy elakad a mindennapi életben. A *danwei*-t ritkán változtatják, mert nehezen lehet munkahelyet változtatni. Nem is olyan rég a kínai még nem választhatta meg, hogy mit akar dolgozni, hanem mások küldték és osztották be. Szinte elő sem fordulhat olyasmi, hogy valaki fogja magát és felkerekedik munkát keresni. A lakosság vízszintes migrációja – leszámítva a tervszerű és hivatalosan támogatott munkaerő-vándorlást, amely leggyakrabban abból állt, hogy a szakembereket vagy a képzett fiatalokat az elmaradottabb vidékekre küldték – az egyszerű kínai számára úgyszólván érthetetlen jelenség.

A *danwei* az új Kína találmánya. Abban a klasszikus hagyományban gyökerezik, amely az embert ahhoz a helyhez köti, ahol született, ahol egész életét leéli, továbbá a kollektívához tartozásban, az egykori nagy családhoz tartozás helyett, de ugyanakkor magában foglalja a forradalmi hagyományt is. Maga a *danwei* (egység) katonai fogalom, mint ahogy a csoportok és brigádok a kommunában az egykori szervezeti felépítés fokát és a gerillaegységek valamiféle önálló voltát jelzik. A *danwei* nemcsak munkaszervezet, hanem társadalmi-politikai sejt is. Annak az embernek, akinek nincs *danwei*-ja, nincs teljes értékű társadalmi identitása, és ez azzal a kockázattal jár, hogy társadalomellenes elemként kezelik. Bármilyen problémája akad: személyes, családi, társadalmi, anyagi vagy politikai, a kínai nehezen tudja azt megoldani anélkül a kollektíva nélkül, ahol dolgozik. A kifejezett egyenlősdi országában a *danwei* egyfajta ipari feudalizmus, amelynek kialakulása megfelelt az egalitarista rendszernek és életmódnak. A kínai, ha már egyszer munkába állt, főként ha állami szektorban, akkor nehezen veszíti el munkahelyét. A gyerekek legtöbbször ugyanabban az üzemben állnak munkába nyugdíjba vonuló szüleik helyett. A *danwei* életfogytiglani kenyeret ad, akár szorgalmasan dolgozik az ember, akár nem. Mindenképpen annak a szocializmusnak a jelképe, amelyben a legfőbb jelszó: mindannyiunknak egyforma a gyomra.

Utalnunk kellett erre a kínai sajátosságra, hogy jobban megértsük a reform szükségességét és azt a merészséget, amellyel a kínaiak a terhes örökség ellenére hozzáálltak. Amikor a 70-es évek végén felismerték, hogy a szocializmusra nézve az egyenlősdi a legnagyobb veszély, felhívás volt ez arra, hogy nemcsak megváltoztassák a nyolc fizetési osztályból álló rendszert, és jobban méltányolják a munkahelyi hozzájárulást, hanem arra is, hogy megváltoztassák a mentalitást és az életmódot. A másik kínai sajátosság az volt, hogy az ideológia és a politika sokkal nagyobb hatalomra tett szert a gazdaság felett, mint bár-

mely más szocialista országban. A „kulturális forradalom” idején úgyszólván teljesen megszüntették a magánszektor. Ennek indítéka az volt, hogy leegyszerűsítve és tévesen értelmezték Leninnek azt a tételét, hogy a kistermelés (a kapitalista társadalomban) állandóan kapitalizmust szül. Az ipar szövetkezeti szektorában – ahol a vállalatok leggyakrabban a helyi hatóságok hatáskörébe tartoztak, és gazdálkodásuk nem került be a központi nemzeti tervbe –, a fizetések kisebbek voltak mint az állami szektorban, a szociális és betegbiztosítás nem volt teljes (a biztosítottak maguk fizették a gyógyszereket és nagyobb árat fizettek a kórházi kezelésért). A mindenható állam védnöksége alatt ezek a vállalatok kisebb társadalmi elismerésben részesültek mint az állami szektor. A harmadik kínai sajátosság – amely logikusan fakadt az ideológia és politika gazdaság feletti hatalmából –, a párt mindenható szerepe a termelésben, ami a politikai voluntarizmus állandó forrásává vált. Mivel a munkásosztály szakképesítési struktúrája igen alacsony volt, és mivel a „kulturális forradalom” elsősorban az értelmiség ellen irányult (Mao úgy beszélt róluk, mint „a kilencedik bűdös kategóriáról” – a renegátok, a kémek, a kapitalista út hívei, a nagybirtokosok, a gazdagparasztok, az ellenforradalmárok, az asszociális elemek és a jobboldali elhajlók után), a gyárakat inkább a párttitkárok irányították mint a mérnökök és közgazdászok. Csak Teng Hsziao-ping mondotta ki a 70-es évek végén, hogy szakképzett emberek nélkül elképzelhetetlen a korszerűsítés, és ezzel a munkásosztályhoz sorolta az értelmiséget, elsősorban a műszakit.

Kína ilyen feltételek között látott hozzá a dogmatikus szocializmus megváltoztatásához. Ha ehhez még hozzáteszük a káderek megfiatalításával és a szélső baloldalnak a hatalomból való eltávolításával járó nehézségeket, akkor tényleg egyedülálló történelmi jelenségnek kell tekintenünk Kína hosszú menetelését a XXI. század felé. Dr. Henry Kissinger véleménye szerint soha egyetlen más ország sem vállalkozott ilyen hatalmas feladatra. Európában az iparosítást minden országban több nemzedék hajtotta végre, és a folyamat egész évszázadot vett igénybe. Az iparosítás idején ezeknek az országoknak átlag 25 millió lakosa volt, és monopóliuma a korszerű technológiára. „Ezzel szemben – írja Kissinger –, a kínai mozdonynak 40-szer nagyobb szerelvényt kell húznia, és ötször gyorsabban kell haladnia, mégpedig sokkal kevésbé biztos technológiai alapon.” Sőt, ennek a mozdonynak (ami az állami szektor reformját illeti) sem egyenes vágánya, sem egyforma gyorsasága nem volt. Már a 70-es évek végén, a falu reformjával párhuzamosan igen óvatosan kísérletezni kezdtek a vállalatok nagyobb önállóságával. A cél az volt, hogy fokozzák a dolgozói kollektívák felelősségét a termelésért, hogy serkentsék a munkahelyi demokrácia különféle formáit, és legalább részben letörjék az egyenlősít. A kísérletben mintegy 6000 állami vállalat vett részt. Ezek jogot kaptak arra, hogy önállóan rendelkezzenek a haszon 5 százalékával, hogy szabadon képezzék egyes termékeik árát, és fejlesszék a munka szerinti javadalmazás rendszerét. A kísérletet sokban a jugoszláv tapasztalat ihlette, de az a kínai körülmények között alkalmatlannak és mindenképpen elhamarkodottnak tűnt. A vállalkozás azonban egy napjainkig is érvényes és hasznos felismeréshez vezetett: nincs gazdasági reform az irracionális árak és a fizetések reformja nélkül.

Ezzel egyidejűleg a decentralizálás nemcsak az állam és a vállalat közötti viszonyt változtatta meg, hanem a központ és a vidék közötti viszonyt is, azzal, hogy nagyobb önállóságot adott egyes vidékeknek. Kiderült, hogy az addig szigorúan központosított rendszerben a gyér kínálat miatt nem tud érvényesülni az egyik alapvető gazdasági törvény: a kereslet és kínálat törvénye. Kifejezésre jutott a túlzott decentralizálástól való félelem, de erőteljes volt a politikai és ideológiai ellenállás is. A jutalmazás alapja szegény volt, ezért a munkások azt szorgalmazták, hogy a jutalmakat rotációs elv szerint osszák el, nehogy valaki többet kapjon mint különben. Ha a jutalmak nagyobbak voltak, a vállalatok fölélték saját akkumulációjukat. Voltak azonban olyanok is, akik konjunkturális termékeket gyártva és az irracionális árak következtében sokat kerestek, és irigységet keltettek azokban, akik lemaradtak.

1979 tavaszán fogadták el az „alkalmazkodás, átalakítás, megszilárdítás és javítás” irányvonalát. Egyrészt letörték azt a nagyzóló törekvést, hogy „újabb nagy ugrást” hajtsanak végre (mivel az 50-es évek egykori „nagy ugrását” már baloldali elhajlásnak minősítették, sőt felismerték, hogy az valójában nagy zuhanás volt), másrészt, az ágazatok közötti arányok összehangolatlansága miatt és mert félték az ismeretlentől. A terv egyszerűen elsődleges szerepet kapott, a piac pedig csak kiegészítőt, ahelyett, hogy a tervet és a piacot egyenrangúan kezelték volna, mint azt egy ideje tették. Ennek az irányvonalnak a kezdeményezője Csen Jun volt, a régi gárda egyik legbefolyásosabb vezetője. Az állami szektor visszatért az 50-es évek próbálkozásaihoz, ugyanakkor letörték a regionális begubózást és az ideológiai ellenállást. Kína tehát ezzel visszatért ahhoz, amit saját korábbi tapasztalataiból már ismert. Ez az irányvonal előnyben részesítette a makroökonómiát, de többet kezdtek beszélni a mikroökonómiáról is, amely terminust a kínaiak kétségtelenül az amerikai közgazdászoktól vették át. 1984 őszén fölgyorsult a tömeges méretű „városi reform”. A reform célpontja az ipar és a kereskedelem állami szektora volt, a súlypontot pedig a piac szabadabb ténykedésére helyezték. Az állam többé nem szeszélyesen ragadta el a vállalatok hasznát, hanem közvetve, a progresszív megadóztatás révén, ugyanakkor adókönyvitéseket adott azoknak, akik önállóan hozzájárultak a piac élénkítéséhez és az ésszerű termeléshez. Serkentették a nyitott kapuk politikáját: megnyitották az egész tengerparti övezetet a külföldi befektetések előtt és Teng Hsziao-ping a politikai ellenállást azzal az állítással törte le, hogy Kína nem fél még 100 milliárd dollár külföldi tőke beáramlásától sem.

A falusi ipar, amely 1986-ban hozzávetőlegesen az ország ipari termelésének egyötödét adta, és kb. 60 millió embert foglalkoztatott (a becslések szerint a falusi ipari üzemrészlegék 1990-ben 100 millió embert foglalkoztatnak majd, vagyis a falusi munkaerő egyharmadát), fejlesztésével párhuzamosan a városi reform külön serkentette a szövetkezeti és a magánszektor fejlesztését. A „városi reform” lehetővé tette az ipar és a kereskedelem szövetkezeti szektorának, hogy a piacon versenyre keljen az állami vállalatokkal, az ott foglalkoztattak számára pedig, hogy többet keressenek, ha ügyesebbek. Ma már az ipari termelésnek kb. egyharmadát a szövetkezeti vállalatok adják. A kizárólag haszonra dolgozó kis vállalatok, amelyek veszteségét senki sem szánja, a fiatalok tízmillióit foglalkoztatják, és ezek váltak a kisüzemi gazdaság fejlődésének

legfőbb hordozójává. A magánszektorban dolgozók száma is ugrásszerűen megnőtt, ma már túllépi a 20 milliót. Az évente 100 000 juannál kevesebbet kereső kisebb állami vállalatok kétharmadát bérbe adták a szövetkezeteknek és a magántermelőknek azzal a lehetőséggel, hogy később fel is vásárolhatják az állami tulajdont (a falunak ezt a tapasztalatát a város is átvette). A hivatalos magyarázat az, hogy a magánszektor nem veszélyeztetheti a szocialista gazdaságot, hanem annak hasznos kiegészítése. A gyakorlatban azonban a magánszektor – éppúgy mint sok más szocialista országban – nagy bürokratikus ideológiai ellenállással találja magát szemben.

Az állami vállalatok fokozottab önállósulása annyira felélénkítette a gazdaságot, hogy a kormány 1985-ben és 1986-ban kénytelen volt lépéseket tenni az ütem visszafogására. 1985-ben például a növekedés üteme 20%-os lett volna, ha a kormány nem lép közbe, hogy ezt az ütemet 17%-ra mérsékelje, de még ez is kétszerese volt a tervezettnak. Ez a gyors fejlődés szükségszerűen párosult túlzott beruházással, túlzott fogyasztással, a devizaeszközök túlzott költésével és a hitelpolitika tökéletesítésének szükségességével. Nőtt az infláció, hivatalosan 10 százalékos, de a mindennapi életben, főképp a városokban ennek kétszerese. Elszaporodtak a gazdasági bűncselekmények, és megindult a versenyfutás a külföldi közszükségleti cikkekért. (1985 első negyedében 2,3 milliárd dollárt költöttek csak a televíziók és motoros járművek behozatalára.)

1986 elején elfogadták a „reform konszolidálásának” irányvonalát, amely még most is tart. Felfigyeltek ugyanis arra, hogy a reform csökkentve az azelőtt túlzottan központosított irányítást, túlságosan gyengítette a hatalmat és az állami ellenőrzést. A viszonylag önállósult vállalatok feletti egykori közvetlen állami ellenőrzés helyébe fokozatosan a közvetett lépett, amely gazdasági hatóeszközöket: adó, ésszerű hitelpolitika stb. alkalmaz. Erre úgy látszik feltétlen szükségük volt, hogy fölkészüljenek az árreformra, főképp az energia, nyersanyagok és félkésztermékek árának megváltoztatására és részben a fizetések reformjára, valamint arra, hogy lépéseket tegyenek a vállalatok, a gazdasági ágazatok és vidékek közötti munka és eszköztársítás serkentésére és ezzel megakadályozzák a kapacitások kettőzését vagy megsokszorozását. A cél az maradt, hogy 1990-ig olyan föltételeket teremtsenek, amelyekben a vállalatok zöme igen önállóan gazdálkodik, de ez elsősorban azt jelenti, hogy vállalják a felelősséget a haszonért és veszteségért egyaránt.

A gazdasági reform folyamán Kína a gyakorlatban egy majdnem új ideológiát épített ki. Arra a szilárd meggyőződésre jutottak, hogy a gazdasági reform nem vehet lendületet a politikai rendszer reformja nélkül, továbbá arra a felismerésre, hogy a szocializmus nem haladhat előbbre sokoldalú és mindenre kiterjedő reform nélkül. Felülbírálták mindazt, amit átvettek, és ami saját örökség volt (annak zömét, amit Mao életének utolsó két évtizedében tett, ma már tévesnek és károsnak tartják), megszabadultak a régebbi tévhitektől, minden olyan óhajtól és ideológiai tételtől, amelyet nem igazol a gyakorlat. Ma már a kínai teoretikusok arról beszélnek, hogy a marxizmus Kínában nélkülözhetetlen, de nem elegendő, ami minden elmélet bíráló felülvizsgálatával sok új kihívás elé állítja a reformot. Elsősorban is felül kell vizsgálniuk azt a kialakult felfogást, hogy a szocializmusban az államtulajdon a tulajdon eszményi

formája. Bevezetve a tervet és a piacot összekötő árugazdálkodást, amelyet nem látott elő sem Marx, sem Sztálin, sem Mao, Kína megváltoztatja az állam és a vállalat közötti viszonyt, bevezeti a tulajdon sokrétű struktúráját illetve a vegyes gazdaságot és a gazdasági érdekek pluralizmusát. A kínaiak feladták még az államosítás bizonyos szempontjait is, nemcsak azzal, hogy a parasztoknak a földet bérbe adják, hanem azzal is, hogy bérbe adják az állami vállalatokat, kötvényeket és részvényeket árusítanak stb. Valamikor a szocializmusnak mint rendszernek a koncepciójában három elemi föltétel létezett: a munkásosztály hatalma, a magántulajdon megszüntetése a termelőeszközök felett és az áru-pénzviszonyok megszüntetése. Most viszont a kínaiak biztos kézzel láttak hozzá e három követelmény közül a két utóbbi revíziójához, méghozzá sokkal gyorsabban és merészebben mint bármely más szocialista ország, amely azonos vagy hasonló dilemmákkal küzd.

E tekintetben a Kínai Kommunista Párt legutóbbi, 13. kongresszusának volt egy jelentős ideológiai vívmánya. A kongresszus előtti időszak viharos politikai összecsapásainak ellenére kimondták: Kína a „szocializmus korai szakaszában van”, és bejelentették, hogy ez az időszak egész a következő század közepéig tarthat. Első pillantásra úgy tűnik, nincs semmi jelentős abban, ha azt mondják ki, ami elég világos: Kína fejlődő ország, nem eléggé fejlett termelőerőkkel, tehát magától értetődően a szocializmus építésének kezdeti szakaszában van. Ez a megfogalmazás azonban lehetővé teszi sok kínai dilemma leküzdését. A dilemmák ugyanis mindeddig heves vitákat váltottak ki akörül, hogy a különben nem eléggé feldolgozott és pontosan megfogalmazott ideológiai tételek (a szocializmus kínai útja, a „népi demokratikus diktatúra”, a párt vezető szerepe és a marxizmus-leninizmus és Mao-Cetung eszméinek alkalmazása) lehetővé teszik-e az ország további megnyílását, vagy pedig a másik oldalról nézve ez a megnyílás önmagában – mivel az áru szabadabb körforgása magában foglalja az eszmék szabadabb áramlását is – nem veszélyezteti-e vagy legalábbis nem gyengíti-e a rendszer ideológiai alapjait? Kínai föltételek között és a kínai elméleti örökséggel mit jelent a szocializmus korai szakasza?

A korszerű szocializmus új, súlyos dilemmáit derűsen illusztrálja, egy több mint negyedszázados vicc: Nyikita Hruscsov az SZKP 1961. évi kongresszusán fölkiáltott: „Eltársak, a kommunizmus a láthatáron!” Az anekdota hőse, Ivanuska, mivel nem értette mi az a „láthatár”, fellapozta az értelmező szótárt és megtudta: a látóhatár az a vonal, ahol az ég és a föld egybeolvad, tehát valami olyan, ami mindig távolodik, ha közeledünk felé.

Amikor a kínaiak azt mondják, hogy a szocializmus kiépítésének korai szakaszában vannak, akkor ez annyit jelent, hogy Kína mind jobban eltávolodik a korszerű és konfliktus nélküli társadalom utópisztikus képzetétől, illetve mind közelebb kerül saját realitásához. A szocializmus korai szakaszában ugyanis léteznek és szabadon hatnak a régebbi rendszer bizonyos elemei. Ez annyit jelent, hogy kísérletezhetnek minden gazdasági intézkedéssel, amelynek hatékonysága eredményt hoz, de nem kell ragaszkodniuk semmilyen föltevéshez. Hasonlóképpen jelenti azt is, hogy bár a munka az ember mércéje, megengedhető, hogy bizonyos mértékben idegen munkából éljen: vagy úgy, hogy a magánszektorban több munkást alkalmaz, vagy úgy, hogy a tőzsdén ugrik

részvényei ára. Miért kellene a részvények osztalékát másképp kezelni mint a polgárok bankbetétjének kamatait? – tették fel ezzel kapcsolatban a kérdést.

Csao Ce-jang a kongresszuson a szocializmus korai szakaszának koncepcióját magyarázva bejelentette, hogy nemcsak a vegyes gazdaság fejlődése és a tulajdon struktúrája változik, hanem az áru, a munkaerő és a tőke piaca is létezik. Ez az irányvétel új dinamikát hozhat a kínai gazdaságba. Feltételezhető, hogy beindul a migráció az országban, ha a több mint 100 millió ipari munkásnak megengedik, hogy elinduljon jobb és kifizetődőbb munkát keresni. Ez mindenképpen véget vet az öröklött ipari feudalizmusnak, amely a danwei-hez, a munkahelyi egységhez való tartozás révén nyilatkozik meg. Kirajzolódnak az állami és magántőke közötti kapcsolat új formái, de a szövetkezet és a magánszektor közötti társastermelői viszony vagy az állami szektorral való kapcsolat formái is. Vitás marad azonban a politikai reform, mint a gazdasági reform további lendületének előfeltétele. Habár a 80-as évek elejére jellemző lendületnek köszönhetően továbbra is szétválasztják a párt és az állam hatáskörét, nem elég világos, milyen lesz a párt módosított de megtartott vezető szerepe külön a termelésben, egy olyan országban, ahol minden ipari üzemrészlegnek hivatásos párttitkára van, és aki a szakemberek felett áll. A csőd problémája, mint a szocializmus legkevésbé tisztázott dilemmája valószínűleg súlyosabban vetődik föl a legnépesebb munkásosztállyal, tehát a legnagyobb munkaerő-többséggel rendelkező országban mint a többi szocialista országban. Már most ellenállás jelentkezik a munkások elbocsátásával szemben, amivel elejét akarják venni az új szociális és politikai problémák keletkezésének, de ugyanakkor az az igény is jelentkezik, hogy a veszteséget társadalmasítsák.

Lehetséges, hogy az állami szektor reformja óvatosabb és irányítottabb lesz, de a politikai rendszer reformjának kérdése csak most vetődik fel, habár kevesebb ideológiai elfogultsággal mint a múltban. A többi szocialista országtól eltérően – amelyek a reform során a kiutat az állami hatalom csökkenésében és az önigazgatás fejlesztésében látják –, a kínaiak nem beszélnek sem az állam erősítéséről, sem annak elhalásáról. Ez azonban nem jelenti azt, hogy megkerülhetik azt a – valamennyi szocialista ország számára közös – dilemmát: mennyiben a párté az állam és mennyiben állami a párt.

A gazdasági pluralizmus jelentkezése valószínűleg csak most veti föl a politikai pluralizmus dilemmáját. Teng Hsziao-ping Kádár Jánossal folytatott beszélgetésében elmondta, hogy Kínának nem felel meg a nyugati parlamenti demokrácia rendszere, csak a demokratikus centralizmus, mert az „megszilárdítja a nemzet egységét”. Úgy tűnik azonban, hogy a gazdasági pluralizmus kikényszeríti a politikai pluralizmust is, amelyben a demokratikus centralizmus alkalmazása nemcsak a pártban, hanem az államban és a társadalomban is sokkal bonyolultabb lesz, mint amilyennek most tűnik.

Fodította: *Bálint István*